

LIONGINAS PAŽŪSIS. „KALBA IR VERTIMAS“. 2014.
VILNIAUS UNIVERSITETAS.

APŽVALGA

GEMMA NAVICKIENĖ

*Kauno kolegija
Kėdainių Jonušo Radvilos studijų centras
Filologijos ir edukologijos katedra
gemma.navickiene@yahoo.com*

Mokslo, technologijų, verslo raida, politinės ir kultūrinės integracijos plėtra ir daugybė kitų veiksnių didina vertimų poreikį. Ne bet kokių, o patikimų vertimų. Vienas iš paklausiausių patikimo vertimo bruožų yra tikslumas, priskirtinas dėmesiui detalėms. Taikliausias patikimą vertėją apibūdinantis žodis turėtų būti ne „tikslumas“, o „profesionalumas“: patikimas vertėjas visada dirba kaip profesionalas.

Straipsnius kalbos kultūros ir vertimo klausimais rašęs ir pats iš kelių kalbų vertęs Dominykas Urbas (Urbas 1960) savo pastabose apie grožinės literatūros vertimus teigė, kad „...vertėjais vėlgi dažnai pasišaudavo atsitiktiniai žmonės, gal turį gerų norų, bet ne visada – kvalifikacijų. Vertimo kokybė, trumpai tariant, priklausė nuo vertėjų iniciatyvos, geros valios ir, kas be ko, nuo atsitiktinumų. Užtat daug buvo prastų vertimų, maža gerų.“ Deja, įgyti vertimo kvalifikacijų tais laikais buvo sunku, nes iki 1993 m. vertėjai Lietuvoje nebuvo rengiami ir visiems, kurie imdavosi vertimo, tokio darbo patirtis buvo nauja, jie labiau rėmėsi intuicija.

Samprotaudamas apie teorijos ir praktikos integravimą, amerikietis vertėjas ir knygos apie tai, kaip tapti vertėju, autorius Douglas Robinson (2005, 242) pritaria savo tėvynainiui filosofui Charles Sanders Peirce, teigiančiam, kad nauja patirtis vertėjui virsta įpročiu arba „antrąja prigimtimi“. Ta nauja patirtis gali būti *abduktivi*, t. y. tebūti spėjimas ir intuityvus kūrybinis šuolis; *induktivi*, t. y. įgyta remiantis žinomais modeliais; ir *deduktivi*, t. y. pagrįsta taisyklėmis, potvarkiais, įvairiomis teorijomis. Norint tuos tris *-duktyvumo* procesus integruoti, būtina suvokti, kad visi jie yra tam tikra patirties forma: susidūrę su naujomis situacijomis, vertėjai naudoja ir spėjimus, ir praktinius modelius, ir taisykles. Kita vertus, tai, ką naujo jie patiria, virsta įpročiu arba intuicija. Kuo geriau išlavinta intuicija, tuo greičiau vertėjas dirba. Vis dėlto intuicija ne visada galima

pasitikėti. Vertimo procesas iš tikrųjų yra lyg audimo šaudyklės švytravimas pirmyn atgal nuo įpročio prie naujos patirties, ir tai yra vienas iš svarbiausių raktų į sėkmingą, efektyvų ir malonų vertimą ar bet kokią veiklą, reikalaujančią tiek ramaus tyrimo, tiek gebėjimo augti, mokytis ir spręsti nenumatytas problemas.

Tai, kad Dominyko Urbo žodžiai aktualūs ir šiais laikais (visose srityse, ypač versle, nepatikimų vertimų tebėra daug), verčia paieškoti priežasčių, kodėl taip yra. Ko gero, dauguma nepatikimų vertimų autorių neturi deduktyvios patirties, t. y. neišmano vertimo teorijų arba jų nesupranta ir ignoruoja bendrines originalo ar vertimo kalbų taisykles. Kiti žino kelis pagrindinius vertimo ir originalo kalbų struktūrinius modelius ir pernelyg pasikliauja savo intuicija. Dar kiti pernelyg pasitiki technologijomis.

Spartus gyvenimo ritmas būsimojus rengėjus, kompiuterinių vertimo programų kūrėjus ir vertimo redaktorius ragina pirmiausia panaudoti deduktyviosios patirties klodus, išmanyti patikimo vertimo taisykles ir modelius. Akivaizdu, kad Lietuvos vertimo mokslo kalvė yra Vilniaus universitetas, dar 1971 m. pasiūlęs meninio vertimo specializacijos kursą. Vis dėlto Olimpijos Armalytės ir Liongino Pažūžio parengta vertimo mokymo priemonė „Vertimo teorijos pradmenys“ buvo išleista tik 1990 m. Ji tapo pagrindiniu vadovėliu vertimo studijas pasirinkusiems universitetų ir kolegijų studentams.

1994 m. vertėjus pradėjo rengti tuometinė Kėdainių Jonušo Radvilos kolegija (dabar – Kauno kolegijos Kėdainių Jonušo Radvilos studijų centras). „Vertimo teorijos pradmenys“ šios švietimo institucijos studentams tebėra pagrindinis šaltinis, kuriuo remdamiesi jie atlieka gretinamąją originalo ir vertimo analizę reikšmių perteikimo ir transformacijų požiūriu, rašo kursinius ir baigiamuosius darbus. Deja, šis vertimo programų aprašuose nurodomas šaltinis institucijos administracijos ir kitų vertintojų laikomas per senu. Tikėjomės pakartotinio leidimo, bet tik Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Vertimo studijų katedrai įgyvendinant projektą „Aukštos kvalifikacijos vertėjų rengimo kokybės gerinimas ir plėtra“ 2014 m. pabaigoje pasirodė doc. dr. Liongino Pažūžio knyga „Kalba ir vertimas“.

Pirmojoje daugiau nei 700 puslapių knygos dalyje aptariami pagrindiniai reikšmės tipai. Joje daug dėmesio skiriama dalinės atitikties atvejams, patariant saugotis „netikrųjų vertėjo draugų“, bei denotacinių (įdomu, kodėl ne denotatinių, plg.: denotatinių (1990), pragmatinių, intralingvistinių) reikšmių neatitikimui ir vertimui. Pateikiama išsami tikrinių vardų perteikimo verčiant į kitas kalbas studija.

Autorius primena, kad perkeliant į vertimo kalbą tikrinius vardus privalu remtis 1997 m. birželio 19 d. priimtu ir iki šiol galiojančiu Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 60-uojų nutarimu „Dėl lietuvių kalbos rašybos ir skyrybos“, kuriame nustatyti svetimvardžių vartojimo principai, bei 2013 m. spalio 24 d. nutarimu priimtais jo pakeitimais ir Europos Sąjungos leidinių biuro išleistu „Institucijų leidinių rengimo vadovu“. Vis dėlto jis pažymi, kad dabartinės vertėjų ir skaitytojų kartos daugumai šiuose norminiuose dokumentuose pateikiama vertimo kalbos rašybos patirtis yra palyginti nauja. Vertėjų akimis, dėl taisyklių

neapibrėžtumo šioje srityje dar yra keblumų, o skaitytojus baugina lietuviškuose tekstuose vartojamos neregėtos ir nežinia kaip tariamos hibridinės grafinės asmenvardžių formos, kurias išgirdęs gali ir neatpažinti. Kita vertus, dėl lietuviškų galūnių nukenčia svetimų vardų grafinis autentiškumas (Pažūsis 2014, 134).

Taigi patikimo vertimo kūrėjas susiduria su dilema, kaip elgtis su tikriniais vardais, net tais, kurie turi analogą vertimo kalboje. Žinoma, privalu susipažinti su taisyklėmis (deduktyvioji patirtis), bet reikia išmanyti ir praktiškai taikomus modelius (induktyvioji patirtis). Na, o abduktvyvioji patirtis turėtų padėti pasirinkti tinkamiausią variantą konkrečiam tekstui. Beje, „Kalbos ir vertimo“ autorius pateikia ir sociologinio tyrimo rezultatus: „mažiausia pateisinamas svetimvardžių rašymas originalo forma su lietuviška galūne“ (*ibid.* 135). Vertėjas privalo atsižvelgti ir į tai.

Autorius pateikia naudingų patarimų, kaip perteikti realijų, priskiriamų beekvivalentei leksikai, reikšmę. Nors yra originalo kalbos žodžių, kurie neturi adekvačių atitikmenų vertimo kalbos žodyne, tai jokiū būdu nereiškia, kad jie yra neišverčiami. Vertimo praktika rodo, kad tas pats originalo kalbos beekvivalentės leksikos vienetas vertimo tekste gali būti atliepiamas ir skoliniu, ir vertiniu, ir apytiksliau atitikmeniu – tarp jų nuolatos vyksta permaininga konkurencija (*ibid.* 286–287).

Realijos yra sudėtingas lingvistinis ir kultūrinis reiškinys. Jas galima aptarti prie denotacinę reikšmę turinčios beekvivalentės leksikos ir prie pragmatinę reikšmę turinčios leksikos. Pragmatika apima viską, kas susiję su tuo, dėl ko kalbėjimo akto dalyviai nevienodai supranta vienus ar kitus kalbos ženklus ir tekstus ir nevienodai juos vertina.

Su „Kalbos ir vertimo“ autoriumi būtų galima pasiginčyti dėl Jungtinėje Karalystėje ir kai kuriose anglakalbėse valstybėse išlikusios imperinės matų sistemos perteikimo vertimuose priskyrimo pragmatinių reikšmių skyreliui. Norėtuši pritarti Dalios Kizlienės (2008) nuomonei, kad „jokio atspalvio tie coliai ir pėdos nesuteikia, priešingai dažnai neleidžia įsivaizduoti, kokio dydžio yra koks nors daiktas ar atstumas“ (Pažūsis 2014, 346). Teisus ir Peter Newmark (1988), teigiantis, kad pasirinkimas priklauso nuo to, ar svarbu vertimo tekste išlaikyti vietos koloritą. Taigi vertėjas pats turi nuspręsti, ar uoliai pulti skaitytojui į pagalbą ir aiškinti matus, ar palikti juos originalo kalbos variantu, ar paprasčiausiai pačiam perskaičiuoti pagal vertimo kalboje priimtina matų sistemą. Sprendimą paprastai pasiūlo abduktvyvioji patirtis. Iš 67 jaunųjų vertėjų, dalyvavusių 2008 m. organizuotame vertimo konkurse „Noriu versti“, 14 originale jardais, o 21 pėdomis nurodytus dydžius perskaičiavo metrais (Pažūsis 2014, 346). Vadinas, tokia tendencija priimtina ir deduktyviosios patirties neturintiems pradedantiesiems vertėjams.

Antroji „Kalbos ir vertimo“ dalis skirta vertimo perdaroms, anksčiau (1990) vadintoms transformacijomis. 1990 m. leidime vertimo transformacijos buvo skirstomos į perkėlimus, pakeitimus, praleidimus ir papildymus, o šioje knygoje, remiantis Nida (1964) ir Louw (2007), vertimo perdaros skirstomos į pakeitimus, pridėjimus ir praleidimus. Vis dėlto kirba abejonė, ar žodžių ir sakinių dėmenų tvarkos keitimas priskirtinas prie gramatinių

pakeitimų. Juolab kad teigiama (Pažūsis 2014, 446), jog žodžių tvarka lietuvių kalboje priklauso ne nuo sintaksinės jų funkcijos, o nuo to, kas norima pasakyti konkrečioje situacijoje, t. y. lietuvių kalboje galioja taisyklė remą (naują ir aktualią informaciją) nukelti į sakinio (ar jo dėmens) pabaigą. Dėl tos pačios priežasties verčiant sukeičiama sudėtinio sakinio dėmenų tvarka.

Išversti iš anglų kalbos į lietuvių kalbą be gramatinių pakeitimų yra „misija neįmanoma“. „Kalboje ir vertime“ aptarta daugybė jų atvejų ir pateikta daugybė pavyzdžių, kurie svarbūs ne tiek deduktyviosios, kiek induktyviosios patirties turtinimui. Tokius pakeitimus vertėjai dažnai atlieka intuityviai, patys to nejausdami. Ko gero, šis skyrius būtų vertingas vertimo programų kūrėjams. Mašinas, kaip ir žmones, reikia mokyti naudoti veiksmažodį *atostogauti*, o ne junginį *leisti atostogas*, *džiaugtis*, o ne *būti laimingam*. Kuo daugiau tokių pakeitimų bus matęs, tuo greičiau pirštai lakstys klaviatūra verčiant ar redaguojant mašinos išverstą tekstą.

Nors prieš pradėdant aptarti leksinius semantinius pakeitimus rašoma, kad „bene dažniausiai minimos trys leksinių (semantinių) pakeitimų rūšys: konkretizacija, generalizacija ir pakeitimai, grindžiami priežasties ir pasekmės santykiu“ ir paminimas antoniminis vertimas, išsamiau analizuojami tik trys tipai: semantinių komponentų distribucijos keitimas, konkretizacija ir generalizacija.

Vis dėlto analitinį semantinių komponentų distribucijos keitimo tipą iliustruojantys pavyzdžiai yra akivaizdūs papildymo arba praleidimo atvejai: tai, kas originalo kalboje pasakoma vienu žodžiu, vertimo kalboje reikalauja dviejų žodžių (*fortune* ~ *didelis turtas*, *breeze* ~ *švelnus vėjelis*) arba atvirkščiai (*girl friend* ~ *draugė*, *female guests* ~ *viešnios*, *old man* ~ *senis*).

Visi šie pastebėjimai nėra priekaištas. Autoriaus teiginiais galima pasiremti kaip išeities tašku pradėdant gilesnę diskusiją. Sveikintinas siekis ne išdėstyti preskriptyvias nuostatas, o parodyti vertėjams, jų rengėjams ir vertimo studijas pasirinkusiems studentams didelį ir įvairų arsenalą tų kalbinių veiksmy, kuriuos įvairiuose kalbos lygmenyse tenka atlikti verčiant iš vienos kalbos į kitą (*ibid.* 9).

Deduktyviają patirtį autorius pataria turtinti informacija, pateikiama norminiuose dokumentuose, įvairiuose žodynuose, gramatikose ir vertimo mokslininkų darbuose. Induktyviają patirtį padės papildyti monografijoje pateikti pavyzdžiai ir savarankiška patikimų vertimų analizė reikšmės perteikimo ir transformacijų (nuo šiol perdarų) požiūriu.

Laudacijoje doc. Lionginui Pažūsiui šv. Jeronimo premijos įteikimo proga 2011 m. rugsėjo 30 d. jo kolegė prof. dr. Ligija Kaminskienė kalbėjo: „... drįstu teigti: Liongino Pažūσιο autobiografijos tekstas yra jo poezijos vertimuose. Visa kita – gyvenimo komentarai“.

Išleidus „Kalbą ir vertimą“, Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Vertimo studijų katedros docento, ne vienos vertėjų kartos mokytojo, kalbininko, vertėjo, daktaro Liongino Pažūσιο kūrybinė biografija pasipildė svarbiu darbu, kurį jau studijuoja šimtai

kalbininkų, vertimo mokslo entuziastų, patyrusių ir pradedančiųjų vertėjų. Tai jau ne gyvenimo komentaras. Tai ilgamečių studijų apibendrinimas.

Vertimas yra tokia trapi ir įvairialypė sritis, kad visada atsiranda neaptartų klausimų, kuriems reiktų skirti ne vieną tokį tomą. Vertimo dėstytojams ir praktikams labai praverstų, jei gerbiamasis autorius imtųsi atnaujinti tas vertingas „Vertimo teorijos pagrindų“ dalis, kurioms knygoje neatsirado vietos. Tai vertimo studijoms suteiktų pridėtinės vertės.

Vertimo mokslas sparčiai žengia į priekį, parašyta daugybė mokslinių straipsnių, išleista nemažai mokymo priemonių, bet „Vertimo teorijos pagrindų“ ir „Kalbos ir vertimo“ privalumas yra tai, kad šie darbai yra išsamūs ir visa apimantys.

Įdomu skaityti Mona Baker, Douglas Robinson ir kitų užsienio autorių knygas, bet mieliausi – savos šalies vertimo mokslininkų darbai, nes tik juose gretinami užsienio ir gimtosios kalbos reiškiniai.

LITERATŪRA

Armalytė O., Pažūsis L. 1990. *Vertimo teorijos pradmenys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kaminskienė L. 2011. Laudacija doc. Lionginui Pažūsiui šv. Jeronimo premijos įteikimo proga. *Vertimo studijos 4*:

http://www.vertimostudijos.flf.vu.lt/wp-content/uploads/2015/02/vertimo_studijos_4.160-164.pdf [žiūrėta 2014-11-20].

Newmark P. 1988. *A Textbook of Translation*. Prentice Hall.

Robinson D. 2005. *Becoming a Translator. An Introduction to the Theory and Practice of Translation*. Second edition. London and New York: Routledge.

Pažūsis L. 2014. *Kalba ir vertimas*. Vilnius: Lodvila.

Urbas D. 1960. Padaryta daug. O toliau? http://www.llvs.lt/img/File/Urbas_Padaryta_daug_Litmenas19600903.pdf [žiūrėta 2014-11-22].